

1. Анемпадыстаў, М. Колер Беларусі / М. Анемпадыстаў. – Мінск : Логвінаў. – 2017. – 196 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад рэд. М. Р. Судніка. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1984. – Т. 5. – 608 с.
4. Этимологический словарь русского языка Макса Фасмера: в 4 т. – Москва : Прогресс, 1973. – Т. 4. – 860 с.
5. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 14 т. / В. У. Мартынаў [і інш.] ; пад рэд. В. У. Мартынава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – Т. 1. – 440 с.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 14 т. / рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск: Акадэмія навук БССР ; Беларуская навука, 1978–2006. – Т. 10. – 329 с.

СЕМАНТЫЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ПРЫМЕТНІКА БЕЛЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

*К. А. Федарцова
БДПУ (Мінск)*

Навук. кіраўн. – Н. П. Лобань, канд. філал. навук, дацэнт

Анатацыя. У артыкуле раскрываецца семантычны патэнцыял слова *белы*, адзначаецца яго багаты семантычны аб’ём, які, на жаль, сучаснымі слоўнікамі не фіксуецца; у слоўніках падаюцца пераважна прамыя значэнні гэтага слова і зусім не адзначаюцца канатацыйныя і сімвалічныя. Асноўная мэта артыкула – на прыкладах паказаць патэнцыял прыметніка *белы* да развіцця і рэалізацыі новых значэнняў у адпаведных кантэкстах.

Ключавыя словы: прыметнік *белы*; каларонім; семантыка; семантычны патэнцыял.

З развіццём грамадства, тэхналогій, навукі, мастацтва развіваецца мова і яе лексічны склад. Словы, як і іх значэнні, бесперапынна з’яўляюцца і знікаюць, і для кожнай мовы гэты шлях індывідуальны, бо залежыць ад прыналежнасці пэўнаму народу, у якога свая адметная культура, гісторыя, традыцыі, узровень развіцця, разам з тым і светаўспрыманне.

Таму словы маюць не толькі агульнавядомыя значэнні, якія супадаюць ва ўсіх ці большасці моў свету, але і дадатковыя значэнні, якія рэалізуюцца ў пэўным кантэксте, характэрныя толькі для асобнай мовы ці групы моў.

Найменні колераў часта першапачаткова ўзнікалі з іншым значэннем. Так, слова *белы* паходзіць ад старажытнаславянскага бѣль, якое з’яўляецца роднасным старажытнаіндыйскаму bhālam ‘бляск’, bhāti ‘свеціць, зьяе’, грэчаскаму λεφίσεται ‘з’явіцца’, літоўскаму buluoti ‘адліваць белым, бялец’, balas ‘белы’ і латышскаму bāls ‘бледны, бляклы’ [6, с. 149].

Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў пяці тамах падае наступныя значэнні слова *белы*: 1. Які мае колер снегу, малака; процілеглае чорны. *Пад высокімі белымі хмаркамі кружыліся буслы. Брыль. // З моцна пасівелымі валасамі. Даглядаў пчол цэлы дзень. Той, каго любяць дзеці, – Такі белы, белы дзед. Куляшоў. // Збляднелы. Не заплецены косы, Стан танклявай травінкі, Спахмурнелыя вочы, Белы твар, – ні крывінкі. Броўка. // Дагледжаны, чысты, чыста памыты. Агранома хваляць не за белыя рукі. Прыказка. // Які мае светлы колер. Белы хлеб. Белы пясок.* 2. Светлы, ясны. *Ды хіба ў памяці сатрэцца Той белы ранак, і сяло. Гілевіч.* 3. У спалучэнні з некаторымі назоўнікамі ўжываецца ў значэнні: контррэвалюцыйны, варожы Савецкай уладзе; процілеглае чырвоны. *Белая армія. Белая гвардыя.* 4. У значэнні назоўніка белыя. Светлыя фігуры ў шахматах і шашках. *Ход белых.* 5. Які мае белы колер скуры (пра расу). *Да яго, чорнага хлопчыка, ніколі не адносіліся так сардэчна белыя людзі. Бяганская.* 6. Як састаўная частка некаторых заалагічных, батанічных, хімічных і інш. назваў. *Белы мядзведзь. Белая акацыя. Белая гліна* [5, с. 365].

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы паўтарае значэнні, прыведзеныя ў пяцітомніку [4, с. 110]. Як бачым, тлумачальныя слоўнікі замацавалі ўсяго толькі шэсць значэнняў прыметніка *белы*. І толькі трэцяе значэнне слова *белы* мае адсылку да яго сімвалічнага (з пеяратаўнай афарбоўкай) значэння: ‘контррэвалюцыйны, варожы’. Але прыметнік *белы*, асабліва ў кантэксце беларускай культуры, развівае значна большую колькасць значэнняў (у тым ліку сімвалічных, канатацыйных), прычым некаторыя з іх з’яўляюцца агульнавядомымі, аднак у слоўніках не адзначаюцца. Пакажам гэта на прыкладах.

У беларускай культурнай традыцыі белы колер прымае ўдзел практычна ва ўсіх абрадах, звязаных з асноўнымі этапамі жыцця чалавека.

Пры нараджэнні дзіцяці лічылася, што будучая маці ставіць іншых у небяспечнае становішча, бо ўзнікае сувязь са светам нябожчыкаў, таму, папершае, народзіны адбываліся не ў жылым пакоі, а ў лазні, а па-другое, калі дзіця нарадзілася, яго адразу ж бралі белым (шэрым) ручніком і неслі, каб змыць сляды жыцця на “тым” свеце. Першыя дні па нараджэнні пасля купання дзіця абавязкова спавівалі ў белую пялюшку і перавязвалі тонка браным ручніком. Лічылася, што белыя ручнікі валодаюць лекавымі якасцямі.

Вясельнае абрадавае дзеянне таксама ўпрыгожвалася ручнікамі белага колеру. А неад’емнай часткай вяселля і ў нашы часы з’яўляецца белае адзенне нявесты, што сімвалізавала чысціню і цнатлівасць.

Пасля смерці мужа жонка выходзіла на вуліцу і пачынала галасіць, каб данесці звестку да аднавяскоўцаў. Праз гадзіну галашэнне змяняў белы ручнік, накінуты на акно ад вуліцы.

Белы колер прысутнічаў ва ўпрыгожванні труны, убранні нябожчыка і шэрагу абрадаў памінальнага цыклу [2, с. 62–73].

Як бачым, белы колер для беларусаў – гэта і сімвал з’яўлення на гэты свет, сімвал здароўя, сілы, а таксама сімвал пераходу ў іншы свет. Гэта колер, які суправаджае беларуса на працягу ўсяго жыцця ў найбольш істотныя яго моманты.

Багацце сімвалічных значэнняў беллага колеру не толькі ў беларускай культуры, а і ў розных культурах іншых народаў, яго шырокае асацыятыўнае поле з’яўляюцца падмуркам для развіцця багатых канатацыйных значэнняў слова.

Асацыятыўнае поле *беллага*, апісанае ў працы рускага філолага Р. В. Алімпіевай, паказвае тэндэнцыю да ўзнікнення асацыяцый становага эмацыянальнага плану, а менавіта ацэначна-фізіялагічных асацыяцый (*светлы, халодны, свежы, яскравы, асляпляльны, цёплы, мяккі, тугі, непразрысты*) і ацэначна-псіхалагічных асацыяцый (*чысты, пяшчотны, радасны, святочны, прыгожы, шчыры, сумленны, добры, вясёлы, шчаслівы, высакародны*) [1, с. 13].

У беларускай мове ў прыметніку *белы* вельмі ярка праявілася ацэначная сема. Гэта выразна бачна на прыкладзе беларускіх фразеалагізмаў.

Як адзначае А. Л. Садоўская, прыметнікі *белы* і *чорны*, якія ўступаюць у антанімічныя адносіны, з’яўляюцца найбольш прадуктыўнымі кампанентамі ў складзе беларускай фразеалогіі. На іх супастаўленні пабудаваны, напрыклад, такія фразеалагізмы, як *чорным па белым* ‘вельмі дакладна, выразна, зусім пэўна, недвухсэнсава (напісана, сказана, надрукавана і пад.)’, *рабіць белае чорным* ‘падаваць што-небудзь у іншым выглядзе, беспадстаўна перайначваць’. Сімвалічныя значэнні *беллага* і *чорнага* колераў могуць уваходзіць у эквівалентны рад з парамі ‘святло – цемра’, ‘добры – дрэнны’, ‘хлусня – праўда’, ‘гаварыць – маўчаць’ і пад. [3, с. 153].

Прыметнік *белы* ў фраземе *белая зайздрасць надае слову зайздрасць* (якое мае негатыўнае значэнне) становачую характарыстыку: ‘без адчування злосці і несправядлівасці жадаць тое, што ёсць у іншага чалавека’. Але таксама ён можа развіваць і адмоўныя значэнні, як, напрыклад, у фразеалагізме *белая варона* ‘чалавек, які рэзка непадобны на іншых людзей сваімі паводзінамі ці знешнім выглядам, не такі, як усе’.

Фразеалагізм *белы свет* ‘зямля, зямны шар’ мае прасторавае значэнне, але ў спалучэнні з вядомымі ў этнакультуры беларусаў асацыяцыямі беллага колеру з жыццём, жыццёвымі сіламі, здароўем узнікае іншае значэнне: ‘навакольная рэчаіснасць – сусвет, зямля, з усім, што на ёй існуе, жыццё ва ўсіх яго праявах’.

Існуе варыянт фразеалагізма *свету беллага не бачыць* (‘быць вельмі занятым’) – *свету божага не бачыць*, такім чынам, можна меркаваць,

што слова *белы* атаясамліваецца са словам *божы*, стаіць з ім у адным радзе [3, с. 153].

У мастацкай літаратуры сустракаемся са шматлікімі прыкладамі ўжывання слова *белы* ў якасці лексічнай адзінкі з яркімі канатацыйнымі значэннямі. Так, напрыклад, у паэме “Курган” Янкі Купалы прыметнік *белы* працуе на ідэалізацыю вобраза галоўнага героя твора – старога гусяра, у апісанні якога *белы* з’яўляецца асноўным колеравым акцэнтам: *Невыдуманная світка – убор на плячах / Барада, як снег белы – такая / Незвычайны агонь у задумных вачах / На каленях ляглі гуслі-баі // Вось настроіў, навёў тон у струнах як след / Не зірнуўшы на гулі ні разу / І сядзіць гэты сумны, як лунь, белы дзед / І чакае ад князя прыказу // Лет за сотню звёў час, ці і болей мо лет / Зацвілі пераказы ў народзе // Кажуць людзі: ў год раз ночкай з гусямі дзед / З кургана, як снег, белы выходзе / Гуслі строіць свае, струны звонка звяняць // Жменяй водзіць па іх абамлелай / І ўсё нешта пяе, што жывым не паняць / І на месяц глядзіць, як сам, белы. У мастацкім радку Янкі Купалы каларонім *белы* выяўляе выразныя канатацыйныя значэнні: *белы* – ‘мудры, чысты, свабодны духам, непахісны, непадкупны, праўдзівы’.*

Генадзь Бураўкін у сваім вершы “Снежная імпрэсія” пры дапамозе прыметніка *белы* ў апісанні гарадскога пейзажу стварае атмасферу пустаты, цішыні, нават трывогі: *Ты куды мяне клічаш / паслухай? // На дварэ ні машын ні людзей // Завіруха мяце, завіруха... // Белы снег / Белы цень / Белы дзень // Я іду за табой, як сляпая / Патрапляю ў замецены след // Засыпае нас снег, засыпае // Белы снег / Белы след / Белы свет // Як паходня / твой шаль ружавее / И вакол // ні вачэй, ні акон // На зямлі // я і ты / і завяе // Белы снег / Белы след / Белы сон... Белая завіруха выступае своеасаблівай разбуральнай сілай, якая замятае сляды адразу ж пасля таго, як яны з’явіліся, якая асляпляе вочы і сцірае ўсё наваколле, робіць яго бескаляровым.*

Такім чынам, за словамі-колераабзначэннямі хаваецца вялікі патэнцыял да развіцця семантыкі, канатацыйных значэнняў. У лінгвістычнай літаратуры апошнім часам актыўна даследуецца сіла іх уздзеяння на псіхіку чалавека, філасофскія, духоўныя, рэлігійныя бакі яго жыцця, якія ў розных культурах тлумачацца па-рознаму. Як сведчыць адпаведны прааналізаваны матэрыял, прыметнік *белы*, акрамя прамых значэнняў, змешчаных у беларускіх слоўніках, можа набываць дадатковыя (канатацыйныя і сімвалічныя) значэнні, якія асацыятыўна звязаны з такімі паняццямі, як спасціжэнне, святло, радасць, дабро, здароўе, праўдзівасць, бясконцасць, чысціня, цнатлівасць, нескаронасць, свабода і адначасова пустата, жалоба, смерць. Людзі з даўніх часоў імкнуцца ствараць і разгадваць сімвалы, праз якія яны і глядзяць на гэты свет, якія дапамагаюць зразумець сутнасць з’яў, якія нясуць за сабой пэўную інфармацыю. А даследаванне канатацый і сімвалічных значэнняў слова *белы*, на нашу думку, асабліва цікавае і неабходнае ў кантэксце беларускай культуры, светаадчування беларускага народа.

 Літаратура

1. Алимпиева, Р. В. Семантическая структура слова белый / Р. В. Алимпиева // Вопросы семантики. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1976. – Вып. 2. – С. 13–27.
2. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск : Ураджай, 2000. – 349 с.
3. Садоўская, А. Л. Каларонімы ў фразеалагічным кантэксте / А. Л. Садоўская // Беларускае слова: тэрмін і вобраз: зборнік артыкулаў па матэрыялах навуковых чытаньняў, прысвечаных памяці прафесара В. П. Краснея, Мінск, 27 снежня 2017 г. / рэдкал.: М. І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2018. – С. 150–159.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977. – Т. 1. – 608 с.
6. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964. – Т. 1. – 562 с.

